

Jelisaveta Vlajković
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
e-mail: j.vlajkovic@student.uw.edu.pl

ANALIZA PORÓWNAWCZA WYBRANYCH NAZW GATUNKÓW ALKOHOLU W JĘZYKU POLSKIM I SERBSKIM

Słowa kluczowe: językoznawstwo porównawcze, sławistyka, nazwy alkoholu
Keywords: Comparative Linguistics, Slavic studies, alcohol

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest analiza porównawcza wybranych nazw alkoholu w języku polskim i serbskim pod kątem różnic językowych i kulturowych. Przedmiotem analizy są cztery nazwy gatunków alkoholu – dwie nienacechowane i dwie nacechowane kulturowo: polskie *piwo*, *wino*, *wódka*, *rakija* i serbskie *пиво*, *вино*, *вотка*, *ракија*. Analiza obejmuje etymologię nazw, ich definicje słownikowe, związki frazeologiczne, których elementem jest nazwa gatunkowa, połączenia wyrazowe oraz cytaty. Analiza ma na celu wykazanie, w jaki sposób stosunek obu społeczeństw (polskiego i serbskiego) do alkoholu odzwierciedla się w języku oraz czy istnieją różnice w wartościowaniu napojów tradycyjnych w porównaniu z napojami obcego pochodzenia. W badaniu wykorzystano metodę konfrontatywną oraz założenia językowego obrazu świata (por. np. Bartmiński 1990; Bugarski 2005; Piper 2006; Popović 2008; Žuk 2010; Tokarski 2014; Ajdačić 2017; Cockiewicz 2018; Ristić i Lazić-Konjik 2020). Wyniki pozwalają zrekonstruować językowo uwarunkowane postawy Polaków i Serbów wobec alkoholu, ponieważ pozorna bliskość kultur słowiańskich może maskować istotne różnice w sposobach jego konceptualizacji.

Dotychczas brak zarówno polsko-serbskich prac porównawczych dotyczących nazw alkoholu, jak i opracowań poświęconych serbskiej leksyce biesiadnej. Przykładem pracy pośrednio związanej z alkoholem jest omówienie toastów Słowian bałkańskich przez Tanję Petrović (2006), w którym pojawia się materiał z innych języków słowiańskich, w tym z polskiego. Stan badań nad polskim słownictwem biesiadnym jest bardziej zaawansowany (por. np. Jędrzejko 2007; Domańska 2011; Przymuszała 2011, 2012, 2013a, 2013b; Krótki 2016; Pacuła 2017; Müller 2024 i in.), także w ujęciu konfrontatywnym, np. w porównaniu z językiem czeskim czy górnołużyckim (Jakubowska 2006, 2007, 2011; Chýlová, Lukášová 2020). Jednakże badania konfrontatywne nad słownictwem dotyczącym alkoholu pozostają nadal fragmentaryczne.

Podstawą analizy jest materiał językowy wyekscerpowany z jednojęzycznych słowników języka polskiego i serbskiego, co umożliwi porównanie ekwiwalentnych jednostek leksykalnych. Kryteria doboru słowników do badań były następujące: jednojęzyczność, reprezentatywność (uwzględnienie zarówno języka ogólnego [literackiego], jak i potocznego), charakter współczesny. Jako podstawę analizy dla języka polskiego przyjęto *Wielki słownik języka polskiego PAN* (dalej WSJP PAN). Spośród słowników serbskich wybrano dwa z uwagi na brak jednego źródła leksykograficznego, które spełniałoby wymienione wyżej kryteria. Pierwszy słownik to jednatomowy *Rečnik srpskoga jezika* (Słownik języka serbskiego¹) wydany przez Maticę srpską w 2011 r. (dalej RSJ). Drugi to *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Słownik serbsko-chorwackiego języka literackiego i ludowego, dalej RSANU) wydany przez Serbską Akademię Nauk i Sztuk – SANU. Projekt ten rozpoczął się w latach 50. ubiegłego stulecia, ale prace nad nim trwają dalej. W słowniku realizowany jest zamiar całościowego opisu leksyki serbsko-chorwackiej, uwzględniający warianty regionalne, akcentowe i cytaty. Obecnie opublikowano ponad 20 tomów słownika z planowanych ok. 35. Do analizy włączono również dane leksykalne ze słownika przekładowego *Pol'sko-srpski rečnik. Słownik polsko-serbski* (dalej SPS), wydanego w dwóch tomach w 1999 r., wykorzystane jako materiał uzupełniający. Jest to projekt SANU, który w swojej mikrostrukturze zawiera nie tylko odpowiedniki znaczeń leksemów, lecz także odpowiedniki kolokacji, połączeń zleksykalizowanych i frazeologizmów. Taki dobór źródeł umożliwia dokładniejsze porównanie leksyki.

2. Polskie *piwo* i serbskie *nušo* – alkohol czy nie?

Piwo zajmowało istotne miejsce w obrzędach Słowian i obok miodu pitnego należało do najczęściej spożywanych napojów. W wierzeniach ludowych przypisywano

1 Tłumaczenia z języka serbskiego na język polski oraz z języka polskiego na język serbski zostały dokonane przez autorkę artykułu, chyba że zaznaczono inaczej.

mu funkcje magiczne i lecznicze; podawano je również kobietom karmiącym piersią w celu pobudzenia laktacji (SD IV: 44). Współcześnie w niektórych krajach południowosłowiańskich piwo postrzega się jako napój o bardzo słabej zawartości alkoholu, właściwie nie jest ono klasyfikowane jako alkohol.

Rzeczownik *piwo*, tożsamy w języku polskim i serbskim, to kontynuant psł. **pivo*, derywatu od psł. czasownika **piti*, utworzonego przyrostkiem *-(i)*vo*, o znaczeniu ‘coś, co się pije’. Pierwotne znaczenie leksemu *napój* uległo zawężeniu w ‘napój alkoholowy wyrabiany ze słodu zbożowego’ i wyparło prastarą psł. nazwę *olъ* (SEBor: 438; SEBr: 415–416; ERSkok II: 667). Do specjalizacji znaczenia *piwa* doszło w językach słowiańskich w wiekach XIII i XIV (SD IV: 44). Zdaniem Andrzeja Bańkowskiego (SEBań II: 593) do zmiany mogło się przyczynić używanie wyrazu *piwo* jako eufemizmu zamiast właściwej nazwy *olъ*, -*u* (por. ang. *ale*). Z rdzenia **olъ* pozostał derywat *alovina/olovina*, zachowany w języku serbskim, oznaczający napój podobny do piwa (por. Vlajić-Popović 1997).

W wyniku zawężenia znaczenia *piwo* zaczęło oznaczać napój warzony z dodatkiem chmielu, por. definicje w WSJP PAN: 1. ‘napój o niskiej zawartości alkoholu, pieniący się przy nalewaniu, otrzymywany przez fermentację ze słodu jęczmienne-go, chmielu, drożdży i wody’, 2. ‘porcja piwa – napoju’. W pierwszej definicji piwo zostało zaklasyfikowane jako napój alkoholowy, ale o niskiej zawartości. Określenia dotyczą kraju lub miejsca pochodzenia (np. *angielskie, czeskie, niemieckie*), właściwości fizycznych (np. *ciemne, jasne, mocne*), właściwości handlowych (np. *najtańsze, butelkowe, w puszcze*), osób (np. *miłośnik, znawca, producent*), miary (np. *beczka, butelka, kufel*), czynności (np. *napić się, warzyć, nalewać*), frazeologizmów (np. *ktoś nawarzył piwa*) i prawie wszystkie mają charakter neutralny. Przykłady cytowane w WSJP PAN również są nienacechowane. Negatywne skojarzenia pojawiają się dopiero w połączeniu z czasownikami potocznymi, np. *żłopać* ‘pić szybko i łapczywie lub w dużej ilości’, choć nacechowanie ujemne zawarte jest w strukturze znaczeniowej predykatu, nie leksemu *piwo*². Jako element frazeologizmu *ktoś nawarzył piwa* piwo również może wywoływać negatywne konotacje, gdyż kojarzy się – zgodnie ze znaczeniem idiomu – z trudną, problematyczną sytuacją.

W słownikach serbskich brak informacji o etymologii. Hasło *nuvo* w RSJ jest zdefiniowane wyłącznie poprzez opis procesu produkcji: ‘пиће које се производи од јечма, хмеља, квасца и воде’³ (RSJ: 927). Definicja nie zawiera również informacji o zawartości alkoholu. Wspomina o tym natomiast RSANU, dodatkowo ujmujący i inne znaczenia: ‘1. а. алкохолно пиће добијено непотпуним врењем јечменог слада, уз додатак хмеља; исп. пива. б. заст. уопште пиће (вино, ракија

2 Jednak na pewne nacechowanie negatywne rzeczownika w takich połączeniach wskazuje ograniczona łączliwość leksykalna czasownika, gdyż nie żłopie się raczej np. soku, likieru.

3 ‘napój, który otrzymuje się z jęczmienia, chmielu, drożdży i wody’, przyp. tłum.

и сл.). 2. покр. пијење алкохолних пића; пијанка. 3. етн. покр. крсно име, слава⁴ (RSANU XX: 81).

Drugie znaczenie, 'napój ogólnie', choć oznaczone jako przestarzałe, nie zostało całkowicie wyparte z użycia. Trzecie znaczenie, dialektalne, jest szczególnie relewantne kulturowo. Odnosi się ono do pojęcia **slava**⁵ (por. serb. *слава*), tj. do święta rodzinnego obchodzonego ku czci patrona rodu, jednego z kluczowych elementów serbskiej tożsamości narodowej. *Slava* to coroczne święto celebrowane przez rodziny prawosławne. Opiera się na przekonaniu, że każda rodzina ma swojego świętego patrona, którego kult przekazywany jest z ojca na syna. Tradycyjnie uważano, że osoby obchodzące tę samą *slavę* są spokrewnione, co wzmacniało więzi społeczne. *Slava* to nie tylko święto rodzinne – wsie, zakłady i profesje również mają i czczą swoich patronów. Analiza danych słownikowych sugeruje zatem, że w świadomości Serbów piwo to napój kojarzony raczej pozytywnie, oznacza napój w sensie ogólnym i wiąże się z kulturowo pozytywnym pojęciem, jakim jest *slava*.

Materiał ilustracyjny w RSANU notuje następujące wyrażenia i zwroty: „доћи (ићи) на **пиво** етн. покр. доћи. ићи на славу (часть) некому”⁶ oraz „кад буде (би) од (с) по **пива** заст. и покр. каже се кад је превршена свака мера, не може се више трпети, подносити; исп. превршила дара меру (под дара изр.), доћи (попети се) до грла (под грло изр.), и чаша је препуна (под чаша изр.)”⁷. Mimo iż zawierają w sobie wyraz *piwo*, żaden z przykładów nie odnosi się do picia alkoholu. W pierwszym przykładzie *piwo* zostało użyte w znaczeniu 'slava', w drugim jako wyznacznik granicy, którą się przekracza (por. polski odpowiednik *przebrać miarę*). Analiza cytatów pokazała, że konteksty, w jakich występuje piwo, na ogół są neutralne. Pokazują rozmaite sytuacje towarzyskie, takie jak: spotkania, odwiedziny, zaproszenia oraz rozmowy i spotkania służbowe. Tylko jeden przykład zawiera wyraźnie negatywną konotację – przedstawia osobę pijącą piwo jako pijaka: „Јер је Иво пијаница љута, | Сву ноћ пије по механам' **пиво**, | До поноћи вино и ракију”⁸. Leksem *piwo* w cytacie przybiera znaczenie 'napój w ogóle', po czym następuje doprecyzowanie (wino i rakija).

Słownik polsko-serbski podaje symetryczne zestawienie połączeń i ich odpowiedników. Na równi z polskim określeniem *duże/male piwo* znajduje się serbskie

4 '1. a. napój alkoholowy otrzymywany niepełną fermentacją słoju jęczmiennego, z dodatkiem chmielu; por. piwa. b. przest. napój ogólnie (wino, rakija itp.). 2. regionalne picie napojów alkoholowych; spotkanie przy alkoholu. 3. etniczne, regionalnie patron rodzinny, *slava*', przyp. tłum.

5 *Slava* jest wpisana na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO.

6 Dosł. 'przyjść (pójść) na piwo, etniczne i regionalnie: iść na *slavę* (cześć) kogoś', przyp. tłum.

7 Dosł. 'kiedy będzie od/z pół piwa, przestarzałe i regionalne: mówi się tak, gdy się z czymś przesadziło, nie da się już wytrzymać, frazeologizmy *przebrać (przepelnić) miarę, doszło do gardła i szklanka przepelniona*', przyp. tłum.

8 'Bo Iwo jest strasznym pijakiem, | Całą noc pije po karczmach piwo, | Do północy wino i rakiję', przyp. tłum.

‘кригла пива, чаша пива, мало пиво’⁹. Symetria widnieje przy określeniach *małe piwo* – *мало пиво*, z kolei serbskim odpowiednikiem polskiego *dużego piwa* jest *кригла пива, чаша пива*. Brak antonimii *duże* – *małe* (piwo) w języku serbskim sugeruje, że w serbskiej konceptualizacji piwa dominuje większa porcja.

Polskie frazeologizmy z elementem *piwo* w SPS: *małe piwo*, *nawarzyć komuś (sobie) piwa*, *pójść do Abrahama na piwo*, *młode piwo burzy się* nie dotyczą spożywania napojów. Wykazują silne zróżnicowanie semantyczne – oznaczają zarówno drobniaczki, jak i kłopotliwą sytuację, szaleństwa młodości, a nawet śmierć. Ich serbskie odpowiedniki nie zawierają leksemu *piwo*, co może wskazywać na mniejsze znaczenie kulturowe piwa u Serbów.

W obu językach słownictwo związane z piwem odzwierciedla głównie neutralny stosunek użytkowników do tego napoju, choć można dostrzec subtelne różnice kulturowe i semantyczne. Pierwsza różnica ujawnia się na poziomie definicji słownikowej. Przekonanie południowych Słowian o niealkoholowym charakterze piwa wpływa na selektywne pojawianie się informacji o zawartości alkoholu w definicjach. Taka konceptualizacja może implikować bardziej liberalny stosunek Serbów do piwa. We frazeologii obu języków obserwuje się diametralnie różne znaczenia. Polskie frazeologizmy z wyrazem *piwo* obejmują zarówno określenia błahych spraw, jak i sytuacji problematycznych, a serbskie przepełnioną miarę oraz *slavę* – pozytywny element tożsamości narodowej i istotną część kultury Serbów.

3. Krew Chrystusa – losy *wina/vina* u Słowian

Wino w odróżnieniu od piwa było uznawane za napój luksusowy. Obecne jest w obrzędach religijnych chrześcijan. Większą popularnością cieszyło się na terenach południowych i nadmorskich, gdyż tamtejszy klimat sprzyja uprawianiu winorośli. Południe Słowiańszczyzny wierzy, że wino „karmi krew” (SD I: 374). Jest stałym elementem serbskiej *slavy*.

Wino pierwotnie nie było wyrobem słowiańskim, co potwierdza również jego etymologia. Według Petara Skoka (ERSkok III: 594–595) wyraz *vino* to zapożyczenie w języku prasłowiańskim. Problem pojawia się w określeniu jego źródła i drogi do prasłowiańszczyzny: albo wyraz został przejęty za pośrednictwem gockim, albo bezpośrednio z łaciny (łac. *vinum*). Powołując się na Franza Miklosicha, który uważa wyraz *vino* za latynizm, P. Skok uzasadnia: jeżeli zostało zapożyczone z łaciny, jest to możliwe tylko na terytorium Bałkanów, a zapożyczoną formą musiał być mianownik liczby mnogiej łac. *vina*, stąd analogicznie do wyrazu *piwo* pojawiło się neutrum *vino*. Musiała to być pierwotnie forma liczby mnogiej, gdyż przyrostki łacińskie *-um* (*vinum*) oraz łacińskie ludowe *-us* (*vinus*) mogły mieć tylko refleks *-z*

9 ‘kufel piwa, szklanka piwa, małe piwo’, przyp. tłum.

w języku prasłowiańskim, co dałoby formę **vinъ* zamiast *vino*. Wiesław Boryś uważa *wino* za kontynuację psł. wyrazu **vino*, zapożyczonego z łac. *vīnum*, porównując je z gr. *oīnos* [<*uoīnos*] (SEBor: 701). Aleksander Brückner pisze: „Prasłowiańska pożyczka z łac. *vīnum*; rozeszła się od Bałkanu” (SEBr: 622). U niego znajduje się również informacja o Rusi, na terenie której *wino* ma znaczenie ‘wódka’ – słusznie, ponieważ na obszarach Słowiańszczyzny, gdzie nie było warunków do uprawiania winorośli, wino zostało zastąpione wódką i rakiją (SD I: 373). Najpełniejszy opis etymologii wyrazu podaje WSJP PAN. Wskazuje na przynależność rzeczownika do deklinacji -o-tematowej rodzaju nijakiego, co sugeruje możliwość pośrednictwa germańskiego. Jednocześnie nie wyklucza analogii do bliskiego semantycznie rzeczownika *piwo*. Nie doszło do zmiany znaczenia, tak jak w przypadku piwa, pojawiły się natomiast znaczenia przenośne (por. ‘kolor w kartach’).

Definicja słowa *wino* w WSJP PAN zawiera opis procesu produkcji i informację o alkoholowym charakterze wina – 1. ‘napój alkoholowy uzyskiwany w procesie fermentacji z winogron lub innych owoców’, 2. ‘porcja’. Określenia w słowniku są rozdzielone na połączenia wyrazowe i frazeologizmy. Połączenia dotyczą m.in. cech fizycznych (np. *białe, czerwone, grzane*), miejsca pochodzenia (np. *bułgarskie, francuskie, hiszpańskie*), podstawy, tj. z czego zostało zrobione (np. *gronowe, owocowe, porzeczkowe*), miary (np. *kieliszek, lampka, łyk*), czynności (np. *nalewać, upić się*). Charakterystyczne są połączenia: *chleb i wino* oraz *upić się winem*. Wyrażenie *chleb i wino* odnosi się do sakralnego charakteru wina, kontynuacji historycznego przeznaczenia wina do mszy. Konstrukcja *upić się winem* nie stanowi wyjątku, gdyż analogiczne do niego połączenie występuje również przy *piwie*. Związki frazeologiczne to: *gorzkie wino* i *ktoś topi w winie coś* (warianty *ktoś topi w kieliszku coś / ktoś zalewa robaka / ktoś zalewa winem coś*). Pierwszy frazeologizm to paradoks semantyczny, w którym negatywne znaczenie dosłowne kontrastuje z pozytywną funkcją pragmatyczną: *gorzkie wino*¹⁰ to ‘zawołanie używane przez gości weselnych po to, by zachęcić nowożeńców do pocałowania się’. Drugi frazeologizm *ktoś topi w winie coś* ‘ktoś upija się, aby zapomnieć o swoich problemach’ (i jego warianty) łączy dwa negatywne aspekty: picie jako reakcję na nieszczęście oraz wybór wina jako środka wspomagającego osiągnięcie zapomnienia. Cytaty ilustrujące wyraz również występują w zróżnicowanych kontekstach. Pokazują wino w kontekście sakralnym, używane do potrzeb liturgicznych, jako znak radości w życiu, ale także jako coś niepożądanego, co powoduje zmianę stanu umysłu oraz wyglądu, np. „mętne oczy”: „Na trawie pod dębem trzech faceci wykańczali butelkę wina. W mchu leżało kilka już pustych po »Owocowym«. Faceci byli bez koszul, mieli czerwone, mokre od potu twarze i mętne oczy” (WSJP PAN). Wino pojawia się w kontekście czynności zakazanych jako symbol transgresji społecznych: „Pójdą w olszyny, tam, gdzie rośnie najwięcej paproci. Wypiją wino i zapalą zakazanego papierosa [...]” (ibid.).

10 Por. *gorzka wódka*.

Definicja wina w RSJ skupia się na procesie wyrobu napoju i podkreśla jego alkoholowy charakter (RSJ: 149). Słownik pomija informacje etymologiczne, rejestruje natomiast połączenia wyrazowe podobne do tych z WSJP PAN i frazeologizmy o negatywnym wydźwięku: *бити при вину* ‘бити припит (од вина)’¹¹, *ни вода ни вино* ‘превртљива, непоуздана особа’¹², *ко вино вечера, воду руча (дорукује)* ‘ко увече претерано пије вино или друго алкохолно пиће, ујутру је жедан’¹³. Frazeologizm *ни вода ни вино* funkcjonuje jako określenie negatywnych cech człowieka. *Wino* nie tylko może prowadzić do upojenia, lecz także jest używane do opisu cech o pejoratywnym zabarwieniu. Definicja hasła i połączenia ilustrujące w RSANU w dużej mierze pokrywają się z informacjami w RSJ. Definicja RSANU nie zawiera określenia *alkoholowy*. Zamiast tego został użyty przymiotnik *онојно*¹⁴ (RSANU II: 633), który nie ma negatywnego wydźwięku, wręcz przeciwnie – kojarzy się z poetyckością i zachwytem. Ponadto wśród połączeń znalazła się nazwa gry dziecięcej: *играти се (рујна) вина*¹⁵. Wino nie stanowi żadnego z elementów gry, ta natomiast polega na **przebiegłym** wydostaniu czapki spod nóg przeciwnika¹⁶. Można zatem przypuszczać, że obecność leksemu *wino* w nazwie gry motywowana jest konotacjami przypisywanymi temu napojowi w serbskiej frazeologii (por. serb. *ни вода ни вино*, odnoszącym się do przebiegłości człowieka). „Przebiegłość” wina oddają również cytaty: *Симеуна вино преварило |... Кад је ујутру јутро освануло, | Симеуна попустило вино*¹⁷; *Вино је душе огледало*¹⁸; *У вину је – истина, и истина се ето ова показала*¹⁹.

Skąd pochodzi ta „przebiegłość” wina? Materiał leksykalny potwierdza, że wino ma zwodniczy charakter, a jego spożycie może prowadzić do upojenia. Wino to napój eskapistyczny, w którym człowiek „topi smutki”. Jednak już w obrębie tej metafory ujawnia się ambiwalencja: przesadne spożycie skutkuje negatywnymi konsekwencjami fizjologicznymi i dlatego „na śniadanie je się wodę”. Fakt, że wyraz jest zapożyczeniem oraz jego stosunkowo późne rozprzestrzenienie się na terenach

11 ‘być przy winie, być lekko podpitym (od wina)’, przyp. tłum.

12 ‘ani woda, ani wino, ktoś przebiegły, na kim nie można polegać’, przyp. tłum.

13 Dosł. ‘kto je wino na kolację, wodę je na obiad (na śniadanie), tzn. kto wieczorem przesadnie pije wino lub inny napój alkoholowy, rano jest spragniony’, przyp. tłum.

14 ‘upojne, odurzające’, przyp. tłum.

15 Dosł. ‘bawić się w (różane) wino’; gra dziecięca z Wojwodiny, popularna w wiekach XIX–XX. Píše o niej serbski pisarz Milovan Glišić w swoim opowiadaniu *Ni o šta* („O nic”, przyp. tłum.). Gra jest podobna do dzisiejszej piłki nożnej, jedno dziecko chroni czapkę rzucaną zamiast piłki, a reszta stara się ją wykopać spod jego nóg. Inna nazwa to *шоркане* (szorkane), pochodząca od elementów gry, od rzeczowników *kana* ‘czapka’ i *шоп* ‘rzędówka, ulicówka’, przyp. tłum.

16 Zob. Varati, [w:] R. Jovanović, *Sistematski rečnik srpskohrvatskog jezika*, 1936 [on-line:] [www.sr.wikisource.org/Систематски_речник_српскохрватског_језика_\(1936\)](http://www.sr.wikisource.org/Систематски_речник_српскохрватског_језика_(1936)) (dostęp: 11 VII 2024).

17 ‘Szymona wino oszukało |... Kiedy rano przyszło, | Szymona wino opuściło’, przyp. tłum.

18 ‘Wino to lustro duszy’, przyp. tłum.

19 ‘W winie – prawda i prawda się oto ukazała’, przyp. tłum.

słowiańskich może tłumaczyć obecność konotacji „obcości”. Na bałkański obszar Słowiańszczyzny wino przyszło prawdopodobnie z Grecji, a do reszty Słowian z Rzymu i zastąpiło piwo w obrzędach.

W *Słowniku polsko-serbskim*, oprócz już wymienionych połączeń i symetrii wyrazowej *wino* – *вино*, znajdują się dwa przykłady z zabarwieniem negatywnym. Pierwsze to *wino uderza do głowy* i jego serbski odpowiednik *вино удара у главу*, a drugie to przysłowie *Ile wina w głowie, tyle prawdy w słowie* i jego serbski odpowiednik *Што трезан мисли, нијан говору*²⁰ (SPS II: 1426). Wino we frazeologizmach pełni funkcję katalizatora niepożądanych zachowań (por. ‘uderza do głowy’). Przysłowia mają charakter zwodniczy: choć odwołują się do mówienia prawdy, postrzeganego zazwyczaj pozytywnie, w tym przypadku wino odnosi się do sytuacji niepożądananej, tj. ujawnienia sekretów.

Wyraz *wino* funkcjonuje na pograniczu znaczeń neutralnych i pejoratywnych. Etymologia *wina*, jego podstawowe znaczenia oraz połączenia w obu językach mają charakter neutralny. Rozbieżność w znaczeniu szczególnie widoczna jest w cytatach i zwłaszcza we frazeologizmach, w których wyraz *wino* zyskuje nacechowanie pejoratywne (metaforycznie może być utożsamiane ze złodziejem lub oszustem). *Wino* może być postrzegane pod kątem koncepcji *semantycznego obcego*²¹. W tym sensie jego metaforyczne powiązania z przebiegłością czy zdradą odzwierciedlają mechanizm kulturowego dystansu do tego, co obce.

4. Czyja jest wódka/Ѡomka?

Wódka pojawia się w polskiej kulturze kulinarnej stosunkowo późno w porównaniu z innymi napojami alkoholowymi. Była znana Polakom wcześniej, lecz była używana w celach medycznych, rzadziej do picia. Do picia za to służyły miód i piwo. Wyrabianie miodu i bartnictwo było popularne wśród Słowian północnych (Kwaśnicka-Janowicz 2018: 42). Relikty wyrabiania alkoholu z miodu na południu Słowiańszczyzny zachowały się na przykład w Serbii, gdzie popularną odmianą rakii jest *медовача*²². W XVII w. jakość produkowanych miodów spadła, dlatego zostały one zastąpione najpierw winem, później wódką. Obecnie w świecie słowiańskim miód pitny zachował się jedynie w Polsce.

Wyraz *wódka* należy do polskich kulturomów – wykładników tożsamości narodowej (Rak 2015) i jest derywatem od rzeczownika *woda* utworzonym sufiksem

20 Dosł. ‘Co trzeźwy myśli, pijany mówi’, przyp. tłum.

21 *Semantyczny obcy* to zjawisko, w którym jednostka leksykalna (np. zapożyczony lub nowy leksem) funkcjonuje jako nośnik odmiennego zestawu wartości oraz jest postrzegana jako kulturowo lub historycznie zewnętrzna (por. Douglas 1966; Kristeva 1991).

22 ‘rakija z miodu’, przyp. tłum.

-ka, w funkcji symilatywnej (WSE-HJP: 724). Z tego względu wyraz *wódka* znajduje się w artykule hasłowym *woda* w słownikach etymologicznych Krystyny Długosz-Kurczabowej i A. Brücknera, w słowniku W. Borysia natomiast stanowi osobne hasło. Początkowo wyraz pojawiał się jako nazwa kosmetyku w połączeniach: *wódka do twarzy*, *wódka różana* (ibid.), o znaczeniu ‘środek leczniczy, lekarstwo’ (ibid.; SEBor: 708). Występował również w znaczeniu ‘abstynent’, niezachowanym w polszczyźnie, które K. Długosz-Kurczabowa i W. Boryś przytaczają za *Lexicon Latino-Polonicum* Jana Mączyńskiego. Abstynenta nazywano wódką, ponieważ nie pił wina, tylko wodę. Współczesne znaczenie wyrazu *wódka* ustaliło się w wyniku jego radykalnego zawężenia i wyparło z języka ogólnego słowa *gorzałka* i *okowita*, choć pierwsze zachowało się w polszczyźnie potocznej, a drugie w gwarach. Kwestię terytorialnego pochodzenia słowa (*Czyja jest wódka?*) poruszają W. Boryś i A. Brückner. Zdaniem Borysia, który zestawia wyraz polski i rosyjski, sugerując ich paralelny rozwój w obu językach, nazwa rozprzestrzeniła się w językach europejskich z języka rosyjskiego, nie z polskiego (SEBor: 708). Brückner podkreśla polskość wódki stwierdzeniem „od nas na Ruś powędrowała” (SEBr: 628). Oba serbskie słowniki podają, że w języku serbskim jest to rusycyzm formalnosemantyczny (RSJ: 166; RSANU II: 788).

We współczesnych słownikach już nie podnosi się kwestii pochodzenia leksemu *wódka*. WSJP PAN notuje właściwości fizyczne i proces produkcji napoju: pierwsze znaczenie to ‘mocny napój alkoholowy wyrabiany z wody i spirytusu, czasem wzbogacany różnymi dodatkami aromatycznymi’, drugie to ‘porcja’. Podkreśla się alkoholowy charakter napoju i jego moc. Połączenia wyrazowe odnotowane w hasle *wódka* dotyczą właściwości fizycznych (np. *ciepła, zimna, schłodzona*), właściwości handlowych (np. *droga, tania, markowa*), podstawy, tj. z czego została zrobiona (np. *ryżowa, ziołowa, żytnia*), nazw własnych (np. *Luksusowa, Wyborowa, Finlandia, Smirnoff*), miejsca pochodzenia (np. *francuska, polska*), osób (*producent*), miary (np. *butelka, setka, kieliszek*), czynności (np. *dolać, pędzić, cuchnąć*) i innych. Materiał leksyko-graficzny rejestruje grupę nazw własnych, tj. nazwy pojedynczych marek, producentów wódki. Nazwy komercyjne *Luksusowa* i *Wyborowa* wykorzystują przymiotniki o znaczeniu prestiżowym, co może świadczyć o strategii marketingowej umieszczającej produkt w segmencie premium. Podobnie jest w przypadku nazw *Finlandia* oraz *Smirnoff* – nazwa kraju oraz nazwisko budują prestiżowy wizerunek produktu. Jednocześnie materiał rejestruje połączenia nacechowane negatywnie, dotyczące percepcji sensorycznej: *poczuć (od kogoś) wódkę* i bardziej nacechowany pejoratywnie zwrot *śmierdzić wódką*. Pewne frazeologizmy, które mają w swoim składzie nazwę *wino*, mogą występować obocznie z wyrazem *wódka*, zachowując przy tym takie same znaczenia: *gorzkie wino / gorzka wódka*; *ktoś topi w winie coś / ktoś topi w wódce coś*. Z leksemem *wódka* w WSJP PAN pojawiają się jeszcze dwa: *bez wódki nie rozbierzesz* (i jego warianty *bez wódki nie razbieriesz / bez wódki nie rozbieriesz / bez flaszki nie rozbierzesz*) oraz *ktoś wchodzi między wódkę a zakąskę* (i jego eksplikcyjne warianty: *ktoś wciął się między wódkę a zakąskę / ktoś wepchnął się między*

wódkę a zakąskę / ktoś wpięprzył się między wódkę a zakąskę i in.). Nacechowanie wariantów zależy od czasownika – zmienia się nacechowanie emocjonalne zwrotu lub stopień jego ekspresji (por. np. związki z czasownikami neutralnymi *wejść/wchodzić*, nacechowanymi *wciąć się / wcinać się, pchać się / wepchać się* i frazeologizmy z czasownikami pejoratywnymi *wpięprzyć się / wpięprzać się*). Wariantywne frazy *bez wódki nie rozbierzesz – bez wódki nie razbieriesz / bez wódki nie rozbieriesz* to kalki całkowite (wariant pierwszy) lub częściowe z języka rosyjskiego (wariant drugi i trzeci). Oba związki frazeologiczne przekazują negatywne treści – pierwszy kieruje do rozmówcy komunikat o tym, że sytuacja jest tak zawiła, że zrozumienie jej wymaga sięgnięcia po alkohol, a drugi odnosi się do niepożądanego wtrącania się w cudze sprawy, przy czym zerwanie kulturowo utrwalonego zestawu „wódka i zakąska” symbolizuje naruszenie norm towarzyskich. Wódka w wymienionych frazeologizmach pełni funkcję instrumentalną – raz jako narzędzie percepcji, innym razem jako element normatywnej struktury rytuału spożycia, którego przerwanie wywołuje dezaprobatę. Leksem *wódka* w cytatach słownikowych funkcjonuje zarówno w kontekstach pozytywnych: jako wyraz przyjaźni czy dodatek do dań, jak i w kontekstach negatywnych: jest nośnikiem tragicznych treści egzystencjalnych, takich jak autodestrukcja czy uzależnienie.

Definicja leksemu *вотка* w słowniku serbskim RSJ jest podobna do definicji w słowniku polskim WSJP PAN. Uwzględnia proces produkcji oraz podkreśla alkoholowy charakter napoju: *‘врста жестоког алкохолног пића, смеша воде и етил-алкохола’*²³ (RSJ: 166). RSANU notuje wyraz *вотка* jako homonim. Poraźnie do znaczenia polskiego wyrazu *wódka* pojawia się hasło *вотка 2*, w którym wyraz serbski został określony jako gatunek mocnej rakii: *‘врста љуте ракије’* (RSANU II: 788). Wskazano również na jego obcą genezę – z języka rosyjskiego. W artykule hasłowym *вотка 1* opatrzonym kwalifikatorem *regionalne* rodzimy rzeczownik definiuje się jako słabą rakiję podobną do wody, którą się przy jej pędzeniu zbiera jako ostatnią: *‘слаба, водњикава ракија која при печењу последња истиче’* (ibid.). Opisy leksykograficzne odzwierciedlają kontekst kulturowy – porównanie wódki z rakiją, której pojęcie jest znane Serbom, pozwala wytłumaczyć wyraz obcy *вотка*. Materiału ilustracyjnego jest niewiele. Występuje wyłącznie w hasle *вотка 2*: *„Налижу се одреда оне њихове вотке, као сивоња баре”*²⁴ oraz *„Воли дјевушке”*²⁵ и *вотку”*²⁶ (RSANU II: 788). O ile zamiłowanie do picia i kobiet nie jest w serbskiej kulturze jednoznacznie potępiane, o tyle „lizać wódkę” ma wyraźnie negatywną konotację i odnosi się do społecznie nieakceptowanej formy spożycia alkoholu.

23 ‘rodzaj mocnego napoju alkoholowego, mieszanka wody i alkoholu etylowego’, przyp. tłum.

24 Dosł. ‘Naliżą się wszyscy tej ich wódki, jak wół kałuży’, przyp. tłum.

25 Użyty został rosyjski wyraz *девушка* o znaczeniu ‘dziewczyna, dziewczynka’, pewnie do podkreślenia pochodzenia wyrazu *вотка*.

26 ‘Lubi dziewczuszki i wódkę’, przyp. tłum.

Chociaż wódka jest znana w kulturze serbskiej, słownik dwujęzyczny SPS podaje jako odpowiednik wyrazu *wódka* dwa warianty: *botka* i *pakuja*. W materiale egzemplifikacyjnym polski leksem *wódka* jest tłumaczony wyłącznie jako *pakuja*. Wódka również występuje w połączeniu *wódka uderza komuś do głowy* (por. serb. *pakuja yđapa kome y glavy*). Chociaż w definicji nie stwierdza się tego eksplicytnie, to z kontekstów wynika, że wódka, tak samo jak wino, może doprowadzić do upojenia. W odróżnieniu od wina, które we frazeologii może być kojarzone z wygadaniem się, wódka to napój prowadzący do utraty rozsądku – przysłowie *Od wódki rozum krótki* (por. serb. *Ođ pakuje ce namem zybu*). Dodatkowo wódka wiąże się z nieprzyjemnymi zapachami – *wódka bucha (od kogo)* (por. serb. *neko bazdi na pakuju*).

W *Słowniku polskich i serbskich asocjacji jako kulturowym obrazie świata – Rečnik poljskih i srpskih asocijacija kao kulturna slika sveta* autorstwa Renardy Lebdy z pojęciem *alkoholizmu* u Polaków²⁷ *wódka* kojarzy się aż osiem razy, u Serbów natomiast cztery razy. Wśród skojarzeń u obu grup występuje też *piwo*: u Polaków trzy razy, u Serbów raz. Po jednym poświadczeniu u Serbów znajdujemy jeszcze inne nazwy gatunkowe: *rakija* i *wino*. Dominacja wódki w skojarzeniach z alkoholizmem może wynikać z czynników pragmatycznych: dostępności, wysokiej zawartości alkoholu, niskiej ceny oraz szybkości osiągnięcia stanu upojenia.

Analiza pokazała ambiwalentne postrzeganie wódki w kulturze polskiej. Dokumentuje je również XVIII-wieczna literatura: „Zdradza to m.in. satyra Ignacego Krasickiego *Pijaństwo* (wyd. 1779), w której wódka przedstawiona jest w dwojakiej roli – i jako powód schorzenia, i jako lek na nie [...]” (Pacula 2017: 124). Interesująca jest zmiana znaczenia, która zaszła w wyrazie pierwotnie oznaczającym coś podobnego do wody i używanego do celów upiększania się i leczenia oraz do określenia osoby, która nie spożywa alkoholu w ogóle. Obecnie wódka kojarzy się z jednym z powszechnych nałogów, ocenianych społecznie negatywnie. Cytaty i połączenia przedstawiają wódkę z jednej strony jako dopełnienie dań i dobrej zabawy, a z drugiej jako czynnik zwiększający skłonności do działań autodestrukcyjnych. Ograniczony zakres użycia i definiowanie wyrazu *wódka* przez odniesienie do rodzimej rakii u Serbów może wynikać z postrzegania wódki jako elementu obcego w serbskim systemie kulturowym.

27 W książce *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* pod red. Jerzego Bartmińskiego (2006) wśród cech negatywnych, ewaluujących obraz POLAKA, stosunkowo wysoko znajduje się pojęcie alkoholu, zawierające wyłącznie odpowiedzi insynuujące pijaństwo, nadużycie, człowieka, który ma do niego słabość.

5. Czyja jest rakija/pakuja?

Rakija w kulturze serbskiej pełni funkcję dominującego, tożsamościowo nacechowanego alkoholu, analogicznie do wódki w kulturze polskiej. W literaturze slawistycznej niekiedy wyrazy *wódka* i *rakija* są traktowane równoważnie. Oba napoje wykazują funkcjonalne podobieństwa w sferze rytuałów i symboliki. W Serbii butelkę rakii często przechowuje się od momentu narodzin dziecka aż do jego ślubu, kiedy to zostaje otwarta lub przekazana jako część posagu. Alkohol ten pojawia się też w innych rytuałach, np. przy odwiedzaniu grobów, gdy oprócz przygotowanego wcześniej poczęstunku przynosi się zmarłemu rakiję. Przy toaście wylewa się jej trochę ze swojego kieliszka, dla „spokoju duszy” (por. serb. *za nokoј dyue*).

Pochodzenie rakii jest niejasne. Prawdopodobnie jej produkcję zapoczątkowano pod wpływem tureckim. W okresie panowania osmańskiego Serbowie wykorzystywali każdą okazję do sprzeciwu wobec okupantów. Nie wyrzekli się wyznania prawosławnego, swoich *slav*, tradycji, języka, kultury, co spowodowało prześladowania. Rakija to jedna z wielu pozostałości po imperium osmańskim na Bałkanach. W średniowiecznej Serbii napój wyrabiany z ziół, przypominający współczesne odmiany rakii z winogron (por. serb. *позовача, комовица, мраваруца*), był stosowany w celach medycznych, podobnie jak wódka w Polsce. Wśród Serbów nadal utrzymuje się przekonanie o właściwościach leczniczych rakii.

Wyraz *rakija* w języku serbskim jest turcyzmem, ale napój różni się od tureckiego *rakı* zarówno sposobem wyrabiania i składnikami, jak i sposobem spożycia. W polskich słownikach etymologicznych nie ma hasła *rakija*. W słowniku P. Skoka znajduje się tylko krótka informacja: „turcyzm bałkański pochodzenia arabskiego (ar. *lālraķī*, przymiotnik odrzeczownikowy od rzeczownika *arak* o znaczeniu ‘pot’)” (ERSkok III: 102). WSJP PAN opisuje osobno dwa hasła: *raki* i *rakija*. W hasle *rakija* etymologię wyrazu przedstawia jak u P. Skoka (tur. *rakı* z ar.). Notuje dwa znaczenia: ‘wysokoprocentowy napój alkoholowy wytwarzany na Bałkanach z owoców’ i ‘porcja’, podkreśla „wysokoprocentowy” charakter oraz dodaje kwalifikator geograficzny („na Bałkanach”). Kwalifikator w definicji świadczy o ciągłej odczuwalnej obcości wyrazu. Słownik nie podaje bezpośredniego źródła zapożyczenia. Musiał to być jeden z języków południowosłowiańskich, w których wyraz *rakija* występuje, np. serbski, bułgarski. Informację o pochodzeniu zawiera inny współczesny słownik – USJP, por. *rakija* <serb.-chorw.> *etn.* ‘wódka, pędzona zwykle ze śliwek, popularna na Bałkanach’. Jest to pożyczka stosunkowo nowa w polszczyźnie. Pierwsze jej poświadczenie pochodzi z SJPD z ogólnym wskazaniem na pochodzenie z języków południowosłowiańskich, por. *rakija* ‘wódka zwykle ze śliwek pędzona u południowych Słowian’ <południowosłowiańskie z tur.> z cytatem z 1967 r. z „Życia Literackiego” dotyczącym ówczesnej Jugosławii (SJPD: 437). Hasło *raki* zostało opisane w WSJP PAN, z uzupełnioną etymologią wskazującą na zapożyczenie tureckie. Język turecki przejął wyraz z języka arabskiego. Jest to skrócona forma wyrazu *arakı* (tak

samo jak arabski wyraz *araq* ‘pot’ jest skróceniem syntagmy *araq at-tamr* o znaczeniu ‘pot daktyli’, oznaczająca napój z soku daktyli. Zarówno turecki wyraz *rakı*, jak i serbski *rakija* rozszerzyły swoje znaczenie: ‘pot owoców’ – *rakı* zazwyczaj wyrabia się z winogron, fig lub rodzynek, a *rakiję* z prawie wszystkich owoców, które uprawia się na Bałkanach. Droga *rakii* do polszczyzny była zatem następująca: ar. *araq (at-tamr)* ‘pot daktyli’ → tur. *rakı* → pldśłow. (zwłaszcza sch.) *rakija* → pol. *rakija*.

Połączeń odnotowanych w WSJP PAN jest niewiele: *domowa rakija*; *butelka, kieliszek rakii*; *wino i rakija*. Powodem małej ich liczby może być funkcjonowanie tego wyrazu w języku polskim od niedawna. Zanotowane w słowniku połączenia opisują sposób, w jaki *rakija* (i jako wyraz, i jako napój) dotarła do Polski. W ostatnich latach Bałkany zyskały na popularności jako kierunek turystyczny wśród Polaków. Wino i *rakija* należą do najczęściej przywożonych produktów z regionu, co może tłumaczyć obecność połączenia *wino i rakija*. W Serbii *rakija* pełni ważną funkcję w zakresie praktyk społecznych i zachowywania lokalnej tożsamości. Legalność produkcji domowej *rakii* oraz powszechność jej handlu w nieformalnych sieciach wskazuje na silne zakorzenienie trunku w kulturze. W świadomości społecznej występuje wyraźne rozróżnienie między *rakiją* sklepową a tą produkowaną domowym sposobem, z preferencją dla tej drugiej. Wynika to z powszechnego przekonania o niskiej jakości *rakii* przemysłowej oraz zaufania do lokalnych, sprawdzonych producentów, co wpisuje się w szerszy kontekst lokalnych sieci zaufania. Zatem połączenia *butelka* i *kieliszek rakii*, jak i *domowa rakija* będą się odnosić właśnie do tych realiów – *butelka*, czyli to, w czym *rakija* jest sprzedawana i/lub transportowana, *kieliszek*, czyli to, z czego się ją spożywa, oraz *domowa*, czyli określenie, które tutaj również może pełnić funkcję wyznacznika dobrej jakości. Cytaty przy hasle *rakija* zawierają informację o geograficznym pochodzeniu napoju, przekazują również pozytywne nastawienie Polaków do niego.

Definicja *rakii* w RSJ bazuje na procesie jej produkcji: „jako алкохолно пиће које се добија дестилацијом превреле комине од шљива и др. воћа, грожђа, жита, кромпира и сл.”²⁸ (RSJ: 1126). Scharakteryzowano ją jako „mocny napój alkoholowy”. W słowniku wyraz uznano za turcyzm. Połączeń jest niewiele i dotyczą właściwości fizycznych: *љута*²⁹, *препеченица*³⁰ oraz podstawy, tj. z czego została zrobiona: *комова*³¹, *шљивовица*³². Hasła *rakija* brak w RSANU (słownik nieukończony) i w słowniku translatorskim (polski jest językiem źródłowym, a serbski docelowym).

28 ‘mocny napój alkoholowy, otrzymywany poprzez destylację sfermentowanych resztek śliwek i innych owoców, winogron, pszenicy, ziemniaków itp.’, przyp. tłum.

29 ‘mocna’, dosł. ostra, przyp. tłum.

30 ‘dwa razy destylowana, bardzo mocna rakija, czasami zawierająca powyżej 60% alkoholu’, przyp. tłum. (RSJ: 1126).

31 ‘rakija zrobiona z resztek winogron po robieniu wina’, przyp. tłum. (ibid.).

32 ‘śliwowica’, przyp. tłum.

Brak nacechowania negatywnego wyrazu *rakija* w języku polskim może wynikać z jego relatywnie krótkiej obecności w powszechnym użyciu: obecnie jest to napój wzbudzający zainteresowanie, lecz nadal nie do końca poznany. Z analizy danych językowych wynika, że stosunek Serbów do rakii pozostaje zasadniczo neutralny. Mimo obcego pochodzenia zajmuje ona istotne miejsce w serbskiej kulturze – jest powszechnie serwowana z poranną kawą, spożywana przed posiłkami jako środek rzekomo wspomagający trawienie, stosowana także w celach leczniczych, np. w przypadku gorączki czy bólu gardła³³. W serbskiej praktyce kulturowej dominuje przekonanie, że powolny, ceremonialny sposób spożywania rakii chroni przed upojeniem. Ten sam rytuał obowiązuje przy piciu innych trunków. Powolne wypijanie alkoholu sugeruje cieszenie się chwilą. Dlatego społeczeństwo patrzy z dezaprobatą na kogoś, kto wypija rakiję na raz. Takie zachowanie jest uważane za przejaw braku dobrych manier i kultury osobistej.

6. Podsumowanie

Pomimo niewielkich różnic kulturowych i semantycznych *piwo* nadal pozostaje jednym z elementów wspólnych dla Słowian. Napój ten zdomowił się wśród nich i zyskał nową rodzimą nazwę **pivo* – derywat od czasownika **piti* – która z czasem zawęziła swoje znaczenie. Więcej frazeologizmów zawierających rzeczownik *piwo* występuje w języku polskim niż w serbskim. Serbskie odpowiedniki polskich związków frazeologicznych prawie nie zawierają wyrazu *piwo*. Jego nieobecność można zinterpretować jako przejaw relatywnie neutralnego obrazu piwa w języku serbskim i jego mniejszego znaczenia kulturowego. Wskazuje na to jego semantyczna neutralność, brak silnego nacechowania symbolicznego oraz bardziej liberalne podejście Serbów do piwa. Powodem może być również fakt, że do niedawna piwo nie było uznawane za alkohol, co przejawia się m.in. w niekonsekwentnym uwzględnianiu w definicjach informacji o zawartości alkoholu. Asocjacja piwa z serbską *slavą* wskazuje na pozytywną konotację. Serbowie wyrażają negatywne stanowisko wobec tego alkoholu głównie w kontekście jego nadmiernej konsumpcji i jej skutków. Wyniki pokazują podobne, w większości neutralne podejście obu narodów do piwa.

Drugim elementem wspólnym jest neutralno-negatywne podejście obu narodów do wina. Nie jest ono napojem rodzimym, lecz zapożyczonym, podobnie jak i jego nazwa (obca w języku prasłowiańskim). W rytuałach i obrzędach wino zastąpiło popularne u Słowian piwo. Niechć do wina najbardziej ukazują frazeologizmy,

33 Położenie bawełnianej pieluchy namoczonej rakiją na przednią stronę szyi, na gardło to forma leczenia, która według medycyny ludowej sprawia, że stan zapalny szybciej minie. W sytuacjach, gdy gorączka jest bardzo wysoka i nie opada, stosuje się tzw. kąpiel w rakii (serb. купање ракијом), tj. ciało osoby z gorączką obciera się bawełnianą pieluchą namoczoną w rakii.

w których ma ono negatywne konotacje. Utożsamia się je z oszustem lub przedstawia jako „przebiegłe”, skutkujące upojeniem i odczuwalnymi nieprzyjemnymi konsekwencjami. Analiza wskazuje na symetrię w podejściu do wina, która odzwierciedla się w leksyce, a zwłaszcza we frazeologii obu języków. Dystans wobec wina może wynikać z postrzegania go jako napoju kulturowo obcego, niezwiązanego z tradycją Słowian.

Pierwsze różnice w postrzeganiu alkoholu uwydatniają się w odniesieniu do tradycyjnych napojów alkoholowych obu narodów. W polskim dyskursie wódka bywa przedstawiana jako element dziedzictwa narodowego, ale jej międzynarodowy wizerunek jest inny. Badacze zazwyczaj podkreślają polskie korzenie wódki, jej rozpowszechnienie natomiast wiąże z Rosją. Podobnie pochodzenie rakii pozostaje sporne. Pierwsza hipoteza mówi o wprowadzeniu jej przez Osmanów, druga zakłada, że to Serbowie wprowadzili ten napój jako formę kulturowego oporu wobec okupantów.

Językowo *wódka* to derywat od wyrazu *woda*. Wyraz najpierw oznaczał wodę leczniczą i dopiero później w użycie weszło jego znaczenie jako trunku. Zmieniło się ono radykalnie, gdyż kiedyś wyraz ten oznaczał również abstynenta. W przypadku polskiej frazeologii zawierającej wyraz *wódka* – *gorzka wódka* oraz *ktoś topi w wódce coś* – podkreśla się jej niejednoznaczną pozycję, tj. ma ona różne konotacje w zależności od kontekstu. Z językowej perspektywy należy stwierdzić, iż stosunek Polaków wobec wódki jest albo skrajnie pozytywny, albo skrajnie negatywny. Wódka odgrywa ambiwalentną rolę w polskiej kulturze: funkcjonuje jako napój podczas spotkań towarzyskich, a jednocześnie jest postrzegana jako używka, której nadmierne spożywanie prowadzi do uzależnienia. Zarówno Polakom, jak i Serbom wyraz *wódka* kojarzy się przede wszystkim z alkoholizmem (Lebda 2006: 77). Na negatywne podejście Serbów do wódki może wpływać jej wciąż odczuwalna obcość – wyraz *вотка* w języku serbskim jest rusycyzmem formalnosemantycznym.

Odwrotnie jest z wyrazem *rakija* w obu analizowanych językach. *Rakija* w języku polskim jest zapożyczeniem formalnosemantycznym z języków południowosłowiańskich. Świadczą o tym połączenia i cytaty w słowniku WSJP PAN, w których wszechobecny jest kwalifikator geograficzny. *Rakija* wciąż budzi zainteresowanie Polaków, na razie utrzymując w języku polskim neutralny charakter. Nazwa *rakija* w języku serbskim nie jest nazwą rodzimą, lecz orientalizmem. Jednak z czasem utraciła swoją obcość w świadomości użytkowników, choć w słownikach serbskich wciąż funkcjonuje jako turcyzm. Możliwe, że stało się to na skutek serbskiego buntu. Tradycja picia alkoholu jest u Serbów mocno zakorzeniona, a przekonanie o właściwościach leczniczych rakii trwałe. W kontekście historycznym, szczególnie w czasach osmańskich, alkohol mógł funkcjonować jako symbol aktu oporu wobec dominacji tureckiej. *Rakija* jako część tej narracji zyskała status nie tylko napoju tradycyjnego, lecz także znaku wolności, co przekłada się na jej wyraźnie pozytywne konotacje w języku serbskim.

Skróty

ang. – angielskie; ar. – arabskie; etn. – etniczne; gr. – greckie; łac. – łacińskie; pśdśłow. – południowosłowiańskie; pol. – polskie; psł. – prasłowiańskie; sch. – serbsko-chorwackie; serb. – serbskie; tur. – tureckie

Źródła

- ERSKOK: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–IV, Zagreb 1971–1974.
 RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, t. I–XX, Beograd 1959–2018.
 RSJ: M. Vujanić (red.), *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad 2011.
 SD: N.I. Tolstoj (red.), *Slavânskie drevnosti. Etnologivističeskij slovar'*, t. I–V, Moskva 1995–2012.
 SEBAŃ: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
 SEBOR: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
 SEBR: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
 SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. XI (Suplement), Warszawa 1969.
 SPS: D. Đurišić-Stojanović, U. Radnović, *Pol'sko-srpski rečnik. Słownik polsko-serbski*, t. I–II, Beograd 1999.
 USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa 2008.
 WSE-HJP: K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008.
 WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] www.wsjp.pl (dostęp: 7 V 2024).

Literatura

- AJDAČIĆ D., 2017, *SlovoSlavija: etnolingvistika i poredbena frazeologija*, Beograd.
 BARTMIŃSKI J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 103–120.
 BARTMIŃSKI J. (red.), 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin.
 BUGARSKI R., 2005, *Jezik i kultura*, Beograd.
 CHÝLOVÁ H., LUKÁŠOVÁ J., 2018, *Przekraczanie granic przyzwoitości: obraz picia i osób pijących alkohol w leksyce i frazeologii polskiej i czeskiej*, [w:] E. Solak, B. Popiołek, B. Todorović (red.), *Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic*, Kraków, s. 117–130.
 COCKIEWICZ W., 2018, *O językowym obrazie świata – niekognitywnie, a może tylko kognitywnie inaczej*, „Polonica” nr 38, cz. 1, s. 5–18, <https://doi.org/10.17651/POLON.38.1>.
 DOMAŃSKA A., 2011, „Świetności mowy ojczystej w kieliszku odbite”, czyli o alkoholu po polsku, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” t. 18, s. 175–182.
 DOUGLAS M., 1966, *Purity and Danger. An analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, London–New York.
 JAKUBOWSKA A., 2006, *Obraz pijaństwa we frazeologii polskiej, czeskiej i górnołużyckiej*, [w:] J. Królak, J. Molas (red.), *Slavica Leguntur. Aktualne problemy badawcze slawistyki*, Warszawa, s. 83–94.

- JAKUBOWSKA A., 2007, *Temat picia alkoholu we współczesnej polskiej i górnołużyckiej frazeologii młodzieżowej*, [w:] J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, J. Kulwicka-Kamińska (red.), *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*, Toruń, s. 243–249.
- JAKUBOWSKA A., 2011, *Obraz pijaństwa w polskich, czeskich i górnołużyckich porównaniach frazeologicznych*, [w:] Z. Nowożenowa (red.), *Tekst jako kultura. Kultura jako tekst*, Gdańsk, s. 436–447.
- JĘDRZEJKO E., 2007, *Na frasunek dobry trunek (a uczonym z ksiąg ratunek!?)*. *Frazeologia biesiadna w językowym obrazie polskiej kultury narodowej*, [w:] W. Chlebda (red.) *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole, s. 247–265.
- JOVANOVIĆ R., 1936, *Sistematski rečnik srpskohrvatskog jezika*, [on-line:] [www.sr.wikisource.org/Систематски_речник_српскохрватског_језика_\(1936\)](http://www.sr.wikisource.org/Систематски_речник_српскохрватског_језика_(1936)) (dostęp: 11 VII 2024).
- KRISTEVA J., 1991, *Stranger to Ourselves*, New York.
- KRÓTKI Z., 2016, *Alkohol w leksyce staro- i średniopolskiej*, „Prace Językoznawcze” t. 18, cz. 2, s. 83–100.
- KWAŚNICKA-JANOWICZ A., 2018, *Staropolska terminologia bartnicza (na tle porównawczym)*, Kraków.
- LEBDA R., 2006, *Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata. Rečnik poljskih i srpskih asocijacija kao kulturna slika sveta*, Kraków.
- MÜLLER A., 2020, *Pole leksykalno-semantyczne miód pitny w polszczyźnie XVI wieku*, „Prace Filologiczne” LXXV, cz. 2, s. 115–133.
- PACUŁA J., 2017, *O kilku polskich nazwach alkoholu*, „Prace Językoznawcze” t. XIX, z. 4, s. 121–132.
- PETROVIĆ T., 2006, *Zdravica kod balkanskih Slovena. Etnolingvistički pogled*, Beograd.
- PIPER P., 2006, *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika: zbornik radova*, Beograd.
- POPOVIĆ L., 2008, *Jezička slika stvarnosti: kognitivni aspekt kontrastivne analize*, Beograd.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011, „Łate na łate bić, a gorzółke pić!” *Śląska leksyka i frazeologia bachiczna*, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *O rozkoszach wszelakich... Od przyjemności do ekstazy w kontekstach kultury*, „Stromata Anthropologica”, 7, Opole, s. 155–176.
- PRZYMUSZAŁA L., 2012, *Śląska leksyka i frazeologia o tematyce bachicznej*, cz. 1, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” XXXIX, s. 37–50.
- PRZYMUSZAŁA L., 2013a, *Śląska leksyka i frazeologia dotycząca picia alkoholu (na tle porównawczym)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” LIX, s. 237–251.
- PRZYMUSZAŁA L., 2013b, *Śląska leksyka i frazeologia o tematyce bachicznej*, cz. 2, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” XL, s. 91–107.
- RAK M., 2015, *Co to jest kulturem?*, „LingVaria” X, nr 2 (20), s. 305–316, <https://doi.org/10.12797/LV.10.2015.20.23>.
- RISTIĆ S., LAZIĆ-KONJIK I., 2020, *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*, Beograd.
- TOKARSKI R., 2014, *Świat za słowami*, Lublin.
- VLAJIĆ-POPOVIĆ J., 1997, *Olovina, starinsko piće nalik pivu*, „Kodovi Slovenskih Kultura” 2, s. 163–169.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*. Geneza, koncepcja, zasady opracowania, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.

ŽUK G., 2010, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] M. Karwatowska, A. Siwiec (red.), *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, Chełm–Lublin, s. 239–257.

**Comparative Analysis of Selected Terms Regarding Liquor
in Polish and Serbian Language
Abstract**

The aim of this paper is to discuss linguistic and cultural similarities and differences regarding selected terms associated with alcohol in Polish and Serbian language. The sources from which the language material was gathered included monolingual dictionaries, supplemented by the vocabulary from a Polish-Serbian dictionary, and compared in terms of etymology, semantic and pragmatical aspects. The comparison of Polish and Serbian linguistic material showed symmetry or lack thereof, as well as how two very closely related Slavic nations perceive reality, which lead to showing what still connects Western and Southern Slavs as well as where the differences between them lie.